

PROF. DR. İNCİ ENGINÜN İLE ÇAĞDAŞ TÜRK EDEBİYATI ÜZERİNE

Yunus Alicı

- *Türk edebiyatı araştırmalarıyla ilgilenen hemen herkesin tanıdığı bir isim olan Prof. Dr. İnci Enginün, yalnızca bir akademisyen değil aynı zamanda Türk edebiyatının son iki asırlık serüvenini titizlikle kayıt altına alan bir metin mimarıdır. Onun çalışmaları, münferit incelemelerin ötesine geçerek geniş ve kapsamlı bir külliyat meydana getirmiş; bilhassa modern Türk edebiyatının anlaşılmasında başvurulan temel kaynaklar arasında yerini almıştır. Edebiyat tarihine, metin incelemelerine ve eleştiri geleneğine yaptığı katkılarla akademik dünyada kalıcı bir iz bırakan Enginün ile edebiyat araştırmalarının yöntemlerinden dönem ve yazar tercihlerine, klasik ve çağdaş edebiyat ilişkilerinden metin aktarımı ve dijitalleşme konularına kadar uzanan kapsamlı bir söyleşi gerçekleştirdik.*

Edebiyat tarihine dair kapsamlı çalışmalarınız -söz gelimi Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı- hem akademik hem de genel okuyucu için önemli kaynaklar. Bu tür geniş tahlil ve yorumları hazırlarken metodolojik olarak hangi ölçütlere öncelik veriyorsunuz?

Bu konuda otuz küsur yıl öğrencilerle olan konuşmalarımın hareket ettim, demek en doğrusu. Ben öğrencilerden çok şey öğrendiğimi düşünürüm. Bu yüzden de daima soru sormalarını isterdim. Onlarla aramızda sadece bir kürsü var. Birkaç yıl sonra onlar benim yerimde olacaklar ve daha gençlere bir şeyler vermeye çalışacaklar. Bunda örnekleri kimler, hangi dersler olacaktır? Onun için benim ilk ölçütüm öğrencilerim oldu. Bir dersi canlı kılmak zordur, derste kaynaklarda bulunan bilgileri tekrarlamak da yeterli değildir. Bizim öğrenci olduğumuz yıllarda hiçbir hocamız, ansiklopedi ve başvuru kitaplarında kolayca ulaşabileceğimiz bilgileri tekrarlamazlardı. İyi ki de öyle yaptılar. Sonraki yıllarda ben de derslerimi hazırlarken malzemeyi daima farklı açılardan anlatmayı seçtim. Elbette bu arada çeşitli edebiyat tarihlerini, yöntemlerle ilgili eserleri okumuştum

ve bu okumalarıma daima devam ettim. Özellikle yüksek lisans ve doktora derslerinde bazen bir konu veya kişi etrafında genişlemeyi tercih ettim. Bu tür dersler, hem öğrencinin de derse katılmasını mümkün kılıyor hem de bir yazardan hareketle Batı edebiyatına, eskiye ve yeniye gidip gelmeyi kolaylaştırıyordu. O zamanlar bir edebiyat tarihi yazmayı düşünmüyordum. Daha ziyade ilgim tiyatro ve mukayeseli edebiyattaydı. Ne yazık ki öğrencilerimizin en az ilgi duydukları alanlar da bunlardı. Zamanla, çevremdeki bazı istekleri de dikkate alarak edebiyat tarihi yazma noktasına geldim. Dönem için önemli olan, sürekli olan noktalar, mutlaka ayrılıp işaret edilmeliydi.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatında daha rahat hareket ettiğim kesin... Zira

birçok yazar hakkında araştırmalar yapılmış, onların meçhul noktaları hayli azalmıştı. Fakat Cumhuriyet Dönemi öyle değildi. O kitabı yazalı yirmi yılı geçti ama artık orada yer alan yazarların bir kısmı da çoktan unutuldu. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk edebiyatına geniş bir açıdan bakmak amacındaydım. Her nesil kendinden öncesini yetersiz, kendinden gençleri ise yeteneksiz görmekte nedense ısrarcıdır. Hâlbuki her neslin kendisini anlatma ihtiyacı farklıdır. Ama zaman denen süzgeç, kimseyi dinlemez. Bir dönemin ünlüleri, her devrin ünlüsü olamıyorlar. Edebiyatta ömürlü olmak, daha farklı nitelikler ve şartlar gerektiriyor.

Tanpınar, edebiyat tarihinde yöntemde “seyyal kaldığını” belirtir çünkü o, kitabını yöntemi ispat için yazmamış, on dokuzuncu yüzyıl denen çok karmaşık dönemi ve bu dönemin yine kafaları çok karışmış insanlarını ve sanatçılarını anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır. Eserinin bazı edebiyat tarihçileri için “indî” sayılmasının nedeni, yirminci yüzyıl insanı olarak, önceki dönemi anlatırken kendi dönemindeki insanların nasıl algıladığını da açıklama çabasıdır. Başlangıçta beni çok düşündürmüş olan bu tercihin, zamanla edebiyat tarihi için önemini fark ettim. Onun için ben de tek bir yönetime bağlı kalmadım. Ayrıca 1980'lerde bazı konferans ve derslerde yöntemlerin ne kadar çabuk tüketildiğini görmüştüm. 1980'lerde Jacobson, bizde hayli ünlüyken Amerika'da kürsüde alay konusu oluyordu. Yöntemler de edebiyat dünyasını, eserini anlayıp çözmek açısından sadece yardımcıdır. Mamafih yine de ben okur-odaklı okuma yöntemlerini çok önemsemiştim. Sebebi de unutulmuş nice yazarın, asla unutulmamaları gibi... Bunun en büyük delili Yunus Emre'dir. İnsan

birçok şeyi zamanla anlayabiliyor. Onun için önemli kitaplardan hiç vazgeçmemek lazım.

Ben özellikle öğrencileri hedef almıştım. Onlara Türk edebiyatının vazgeçilmez doruklarını gösterirken, hem yazarların üsluplarından örnekler vermeye çalıştım hem de onları geniş bir kaynakçadan haberdar etmek istedim. Nice araştırma kitabında genellikle 1950'den sonraki araştırmalar anılmazdı. Hâlbuki aradan kaç nesil gelip geçmişti! Onların çok ciddi, alana katkı sunan çabaları

vardı. Metinlerin bir kısmı yeni harflere çevrilmişti ve ulaşılabilecek hâldeydi. Onları da mümkün olduğunca okuyuculara duyurmak istedim.

Edebiyatı dönem, tür ve yazarlara göre sınıflandırmak, okuyucuya ve araştırmacıya hangi kolaylıkları sağlıyor? Modern Türk edebiyatını bu açıdan nasıl tanımlarsınız?

Karşınızda bir yığın hâlinde duran malzeme varken onu bir şekilde tasnif etmeniz gerekir. Bu tür tasnifleri yapmadan nasıl sıralayacaksınız? Ben yazardan hareket etmenin, türleri ihmale yol açtığını gördüm. Söz gelimi dönemi için gazete ve dramının görevi ve etkisi çok ayrıdır. Bir yazarı müstakil olarak ele alırsanız türlerin gelişmesine haksızlık etmiş oluyorsunuz. Ayrıca yazarları esas alan eserlerin sayısı da çok. Cumhuriyet Dönemi için belki belli temalar etrafında bir edebiyat tarihi yazılabilirdi ancak bu durumda metinler, içerik açısından dönemin siyasal ve toplumsal ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmek zorunda kalacaktı. Bir eserin en zor olan noktası, yapılacak olan tasniftir. Her tasnif, bir şeyleri açıkta bırakır. Basın açısından edebiyatımız hâlâ cazibesini koruyor. Her ne kadar basın tarihini müstakil olarak ele alan çalışmalar bulunsada basın ile edebiyat ilişkilerinin bizde yeterince ve kapsamlı biçimde incelendiği söylenemez. 19.yüzyılda edebiyatçı-gazeteciler çoktu. Onun için yazdıklarında bir sanat lezzeti de bulunurdu. Hemen her sanatçının bir gazetecilik özlemi ve yönü de vardı. 20. yüzyıl ortalarına kadar devam eden bu durum zamanla değişti. Gazetecilik, müstakil bir meslek oldu ve gazeteciler bir süre sonra edebiyatçı olmak istediler; o zaman gazeteci-sanatçılar ortaya çıktı. Bu iki kavram sadece iki kelimenin yer değiştirmesinden kaynaklanmıyor. Sanat ve mesleklerin birbirini besleyici rolüne dikkat etmek ve bu ilişkiyi

incelemek de gerekir. Çocuk edebiyatı, cinsiyete yönelik süreli yayınlar ve kitaplar, naşirler ve kitap reklamları, çevirinin macerası incelenememiş konular olarak kitabın eksikliklerindedir.

Zaman, edebiyat tarihine girenlerden bir kısmını eler. İkinci zorluk ise kişilere ve eserlere ayrılan yerin az çok eşit olmasını sağlamak... Ahmet Midhat, Halid Ziya gibi yazarlar hakkında söylenecek çok şey var; insan yazdıkça yazıyor, ondan sonra da yazılmış olanları neredeyse yarıya indirmek zorunda kalıyor. Ben şahsen bunları yaşadım. Her söylediğimden şüphelenmek, tekrar tekrar kontrol etmek de ayrıntılara dalmak anlamına geliyor. Fakat ben her şeye rağmen, bu zorlu çalışmayı yaptığım için pişman değilim. Emekli olmadan önce böylesine yoğun çalışmazdım, onun için de yazamazdım. Tekrar benzeri bir çalışmayı yapabilir miyim diye zaman zaman kendime sorduğumda, evet demekte zorlanıyorum.

Klasik edebiyat geleneği ile çağdaş Türk edebiyatı arasındaki süreklilikler ve kırılmalar hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Bu sorunuz bütün büyük edebiyatların özelliğidir. Hayat değişir, insanlar birbirlerinden farklıdır ama büyük eserler yüzyıllar sonra da okunur ve okunduğu günlerin nice noktasını aydınlatmaya yardımcı rüzgârlar getirir. Bu büyük birikimden yararlanmayan hiçbir edebiyat yoktur. Büyük sanatçıların hepsi de eskiden yararlanır ve yeniyi yaratırlar. Hiçbir yazar ne dili ne de edebiyattaki büyük yenilikleri tek başına gerçekleştirecek güçtedir. İnsanların ve milletlerin hayatı gibi edebiyatların da hayatı vardır. Modaları geçse dahi yer altı suları gibi bilinçaltından sanatçıları da okuyucuları da idare ederler. Bunlar, kullanmasını bilenlerin elinde bir edebiyatı güçlendiren yorumlardır.

Mukayeseli Edebiyat adlı çalışmanızda çeviri, dış etki ve karşılaştırmalı edebiyat konularına değiniyorsunuz. Bugün bu alandaki tartışmaları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Mukayeseli edebiyat önemli bir araştırma alanı... Ancak malzemenin işlenmesi, aradan geçen yıllar boyunca çok değişti ve gelişti. Dünya edebiyatlarının birbirleriyle olan ilişkilerinin anlaşılması, aslında milletleri birbirlerine yaklaştıran, düşmanlıkları da zamanla en azından uyuşturan bir güç olabilir. Yani edebiyatın, propaganda anlamı dışında siyasi gücü de var. Ancak çevirilerin aslına sadakatleri konusu, bizde hâlâ aşılmamış bir alana benziyor. Her çevirici, yazarı mevcut şartlara göre sansürleme hakkını kendinde görüyor. Günümüzde mukayeseli edebiyattan yeni araştırma alanları çıktı. Ben tezi mi bitirdiğim zaman, yıl 1968 idi. Van Tieghem'in yöntemini uygulamıştım. O yöntem günümüzde hayli eskidi. Teknik gelişme bazı noktaların araştırılmasını artık lüzumsuz kılıyor. Türkiye'de metinler arası incelemelerde bazı kıpırdanmalar var. Edebiyat da araştırma yöntemleri de daima tazelenirken tek bir noktaya takılıp kalma, doğru değildir. Belki bunun tek istisnası, sağlam metinlerin ortaya konmasıdır. Bu zahmetli işe kalkışanların sayısı da sanıldığı kadar çok değil.

Araştırmalarınızda özellikle Halide Edib Adıvar, Cenab Şahabeddin, Abdülhak Hâmid Tarhan ve Tanpınar gibi sanatkârlar öne çıkıyor. Bu tercihlerinizi belirleyen ölçütler var mıdır?

Bu isimler zaten onlar arasındaki ortak noktayı da göstermiyor mu? Bunların hepsi Türk edebiyatında bir kenara atılamayacak kadar önemli şahsiyetlerdir. Ama dilde yanılan, edebiyattaki yerini de sarsar. Hâmid, edebiyat tarihimizin gerçekten önemli bir yenilikçisidir fakat dili öylesine savrukça kullanır ki yaptıklarını âdeta inkâr eder. Unutulması kaçınılmazdır. Tazelenemez mi? Elbette tazelenir, sanat hayatımız bir gün bu kaynaklara döndüğünde pek çok sosyal konunun ve insanımızın karmaşık dünyasının onunla edebiyatımıza girdiğini görülecektir. Cenab'ın da seçimi benzer bir çizgi takip eder. Görüşleriyle dönemin çok ilerisinde olan Cenab'ın 1918-1921 arası tutumunu yorumlamakta zorlandığımı gizlemeyeceğim. Dili yüzünden bugün bizden çok uzaklaşması şaşılacak bir şey değil. Halide Edib ve Tanpınar'ın devam edeceklerini sanıyorum. Mamafih benim onları seçmemden çok doktora ve doçentlik çalışmaları beni ister istemez Hâmid ve Halide Edib ile tanıştırdı. Demek ki çalışma alanlarımız da bu konulardaki seçimlerimizde rol oynuyor.

Tanzimat, Servet-i Fünun, Fecr-i Âti, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatı gibi farklı dönemlerin öne çıkan temalarını ve meselelerini bugünden nasıl okumalısınız?

Her güncel olay, eğer hatırlarsanız sizi geçmişe, geçmişin yazarlarına ve meselelerine kolayca taşır. Tarih boyunca sadece kırılmalar yoktur, süreklilik daima daha fazladır. Allah'tan eskiyi yorumlamakta tek bir yön veya tek reçete yok. Her araştırmacı kendi birikimi, hazırlığı ve merakları açısından farklı yollara sapabilir. Dürüst olanlar belge karşısında tarafsızlığını korur. Bu yüzdendir ki zaman içinde eski yazarlarla ilgili bazı görüşler zamanla pekişir, bazıları da değişir.

Edebiyat tarihinin güncel okuyucuda canlı tutulması konusunda neler yapılabilir?

Ben bunun uygulamasını denedim. Aslında Hasan Âli Yücel'in Yakup Kadri için yaptığı çalışmayı, derslerde ve seminerlerde başka yazarlar üzerinde denedim. Hâmid ve Namık Kemal'i odak alarak zaman içinde ona bakış tarzını ele aldık. O dersler çok canlı geçti. Mutlaka bize öğretilmiş, yazardan yazara geçme usulünü rahatlıkla kaldırabiliriz. Öğrencileri uyutmadan da konular işlenebilir. Tevfik Fikret'i odak alarak onun edebiyatımızda nasıl bir merkez olduğunu anlatmak isterdim...

Dijitalleşme, arşivlere erişim ve dijital yayınlar, edebiyat tarihi araştırmalarını sizce nasıl etkiliyor? Fırsatlar ve riskler nelerdir?

Bunlar malzemeye ulaşma açısından büyük kolaylık sağlamakta. Ama internette konuları bilmeyenlerin, magazin bilgilerini aktardıkları sayfalar da büyük yanlışlara yol açacak. Her şey kendi şartları içinde halledilir. Yazılı ortamda da böyle çarpıtmalar yok mu?

Edebiyat tarihi çalışmalarınızın dışında, kişisel olarak hangi türleri okumaktan hoşlanırsınız?

Ben daima değişik konuları okurum. Bir polisiye roman da I. Dünya Savaşı sonunda Wilson'un Osmanlı mirasına sahip çıkma çabalarını anlattığı toplantı zabıtları da aynı heyecanı verebilir. Hele o sırada bir de "kahraman kovboy" filmi seyrederseniz, rahatça iki yüzyıl önceye gidebilir ve onunla, konferansta dünyaya şekil verme planını okuyan siyasiyi birleştirebilirsiniz. İnsanların veya mekânların adı değişiyor ama amaçlarının ana çizgilerinde değişme olmuyor. Bunun keşfi bile günlük gazete haberlerini heyecanlı bir polisiyeye çevirmez mi? Sadece kötümser ve yapmacık anlatımdan hiç hoşlanmam ve o tür eserlerden uzak durmaya çalışırım.

Geçmişten gelen metinleri bugünün okuyucusuna sunarken "okunabilirlik" sizin için ne kadar belirleyici oluyor? Yeni Türk harflerine aktarımlarla birlikte günümüz Türkçesiyle metin sunumu sizce doğru mudur? Söz gelimi Mai ve Siyah romanını günümüz Türkçesiyle okumak, Halid Ziya'nın eserini değil de başka bir eseri okuyor olmamız anlamına gelmez mi?

Tanzimat sonrası metinlerin büyük bir kısmı bugün okunup anlaşılabilir durumdadır. O günün diliyle sanatçılar kendi sanatlarını kurmuşlar. Üslup aynı zamanda bir dil malzemesine sahip oluşu da içerir. Halid Ziya

bir üslupçudur. O zaman bu sorunuza acele verilmiş cevap ancak "evet" olur. Ama bunun bir anlamı da "anlamayan okumasın"dır. Dilimizin iyi kötü, doğru yanlış bütün macerasından haberdar olmalıyız ki bugün de benzer yanlışlara düşmeyelim... Günümüz Türkçesine aktarımla metin, yazarın anlatmak istediğinden farklı anlamlara gelecek bir anlam kazanıyorsa elbette bu büyük bir yanlış olur. Fahir Yenisey, *Sergüzeşt* romanını sadeleştirirken Rıza Tevfik'in "Uçun kuşlar uçun" diye başlayan şiirini de alıntılanmış ve Sezai'nin romanına eklemiştir. Böyle bir müdahale, o romana gerçek anlamda ihanettir. Zira esere, kendisinden yıllar sonra yazılmış parçalar eklenmiştir. Anlamadığı, çeviremediği kelimeleri çıkarmak da doğru değildir. Biz araştırmacılar asla üzerinde oynanmış metinleri, sadeleştirilmiş metinleri kullanamayız. Ama bu romanı

merak eden bir genç onu okumak isterse sanırım elinin altında bir veya birkaç bugünkü dile aktarılmış şekli bulunmalıdır ki eskiyi de biraz okuyup anlayabilsin. Sizin umduğunuz kadar köktenci olursak bütün çeviri edebiyatını reddetmemiz gerekir. Hazin olanı da buna kendi eski edebiyatımızdan başlamakla olur. O eserleri sadece metnin kullanmadığımız kelimelerini değiştirerek değil genişleterek de yeniden yazmak mümkündür. Nitekim dizilerde bunlar yapıldı. Ben metin bilinmeden bunların yapılmasından pek hoşlanmam. Ama o eserlerin evrensel anlamları üzerinde durabilmek için bu gibi uygulamalara ihtiyaç olduğu gerçeği de ortadadır. Maalesef bunu yapamadığımız için klasik edebiyatımızın büyük bir kısmından habersiziz.

Böyle eserleri okurken eğer üzerinde “günümüz Türkçesiyle” açıklaması varsa bize bir kolaylık sunduklarını düşünürüm. Aynı durum bütün dünya edebiyatı için de geçerlidir. Her dilden güzel eserleri okuyabilmek için o dili mi öğreniyoruz? Ortadaki eser, üslubu hayli değiştirilmiş, bir başka dile çevrilmiş eserdir. Tıpkı bunun gibi zaman içindeki değişiklikler de hedef aldığımız bir eseri bugünün eseri de kılabilir. Bazı çeviriler ise çevrildikleri dilde, asıllarından çok daha büyük etkiye yol açmıştır.

Sizin itirazınız ancak baştan savma acele yapılmış çeviriler için geçerlidir. Yine de ben sadece kelimelerin anlamlarının verilmekle yetinildiği eski metinleri -bazı istisnalar olsa da- tercih ettiğimi söylemeliyim.

Gelecek nesiller için çağdaş Türk edebiyatının en önemli değerleri sizce nelerdir? Gençlere iletmek istediğiniz bir mesaj var mı?

Her Türk, kendisinin ne olduğunu ve ne yapmak istediğini bilir. Biz çocukken ilkokulda her sabah “Andımız”ı okurduk. O, bize sadece Türk olduğumuzu değil, aynı zamanda insan olduğumuzu da öğretti. Bence her Türk, geçmiş eserlerimizi okudukça, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş macerasını onu yaşamış olanlardan öğrenmeye devam ettikçe kendisinin nereye ait olduğunu görecektir. Hayatta olduğu gibi edebiyatta millîlik ve insanlık (evrensellik) vazgeçilmez iki değerdir. Bu dünyaya ait insanlarız. Bütün insanlık ortaktır ve bu ortak insanlık için Türk olarak ayrı bir benliğimiz var. Ne millî özelliklerimizi feda edebiliriz ne de insanlık değerlerini...

Son olarak, modern Türk edebiyatı alanında çalışmak isteyen genç araştırmacılara ne gibi önerilerde bulunursunuz?

Bence klasikleri okumakla işe başlasınlar. Sadece yerlileri değil, dünya klasiklerini kastediyorum. Gençlerin yaşayacakları dünyanın nasıl bir dünya olacağını bilmiyorum, tasavvur bile edemiyorum. Geleceğin bilim adamlarının belki de en büyük yardımcısı, ne olduğunu bilmediğim, tasavvurundan bile ürkütüğüm yapay zekâ -yoksa yapay zekâlar mı demeli- onlara acaba nasıl yollar açacak? Ancak ben, insanların kendilerini özgür hissetmelerini ve seçtikleri meslek ne olursa olsun, mutlaka sevdikleri ve yapmaktan mutluluk duydukları bir çalışma alanına sahip olmalarını dilerim.

Bize ayırdığınız zaman ve değerli katkılarınız için teşekkür eder, sağlık ve huzur dileriz...